

Daşoguz welaýat maliýe-ykdysady orta hünär okuw mekdebi

MALIÝE HUKUGY

dersi boýunça

“Ykdysadyýet we meýilnamalaşdyryş” we “Salgytlar we salgyt salmak”
hünärleri II ýyl talyplar üçin

Mugallym: G Mamedowa

1-nji tema. DÖWLETDE MALIÝE IŞINIŇ HUKUK ESASLARY

(2 sagat)

Sapagyň mak Ykdysadyýet we meýilnamalaşdyryş” we “Salgytlar we salgyt salmak” hünärleriniň II ýyl *sady: Talyplara ilki bilen maliýe işini öwretmek. Maliýe hukugy beýleki ylymlar bilen arabaglanysygyny öwretmekden ybarat.*

Sapagyň guramaçylyk döwri: Talyplar bilen salamlaşmak, talyplaryň egin-eşiklerini gözden geçirmek, talyplaryň gatnaşygyny hasaba almak, dergileri doldurmak, okuw otagynyň sapaga taýýarlygyny gözden geçirmek.

Umumy okuwyň meýilnamasy:

1. Maliýe işi barada düşünje.
2. Maliýe ulgamy.
3. Maliýe işini amala aşyran döwlet edaralary.

§ 1. Maliýe işi barada düşünje

Her bir döwletde içerki milli önümi we milli girdeýjini bölmek we ony gaýtadan paýlamaklyk pul görnüşinde amala aşyrylýar. Maliýe diýlen düşünje, fransuz sözi „finanse“ sözünden gelip çykan, pul serişdesiniň toplumy bolup, döwletiň we kärhananyň ygtyýaryndan döredilýän,paýlanýan we ulanylýan serişdedir.

1. Döwletiň maliýe pul serişdesiniň gaznasy bolup material mazmuna eýedir.

Maliýe gös-göni jemgyýetçilik ykdysady gatnaşyk bilen baglanşykly bolýar,şonuň üçinem pul serişdesini paýlamakda we ulanmakda ýüze çykýar.

Maliýe diýen düşünje diňe bir pul serişdesiniň özi bolman,eýsem ol adamlaryň pul serişdelerini döretmekdäki we paýlamakdaky, adamlaryň gatnaşygyna hem aýdylýar. Maliýe jemgyýetçilik önümiň toplumy we milli girdeýjini paýlamakdan ulanylan ykdysady guramadyr.

2. Maliýe we maliýe gatnaşyklary hökmany pul gatnaşyklarydyr. Ýöne hemme pul bilen baglanşykly gatnaşyklar maliýe bolup bilmez. Mysal üçin,aluw we satuw bilen baglanşykly pullar,önümi ibermeklik,dolandyryş jerimeler we ş.m. Bu jemgyýetçilik gatnaşyklary raýat,dolandyryş we ş.m pudaklary arkaly kadalaşdyrylýar.

Adamzat jemgyýeti häzirki döwre çenli, döwleti dolandyrmaga ýeke täk guraly hökümünde pul ulanylýar. Döwlet öz gezeginde pul serişdesini toplaýar,paýlaýar we ony ulanýar. Şonuň üçin, maliýe häzirki döwürde maglumat beriji çeşme bolup

hyzmat edýär. Türkmenistan döwletimizde, Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda bilime, medenýete, saglygy saklaýşa her döwletimiziň raýatlarynyň erkin ýaşamagy we dynç almagy üçin uly işleri durmuşa geçirýär.

Bu ugurlary ösdürmäge döwletimiziň maliýe serişdeleri ýeterlidir.

Hormatly Prezidentimiziň tagallasy netijesinde, Türkmenistan döwletimiziň halk hojalygynda ýokary üstünlikler gazanylýar. Türkmenistan döwletimiziň döwlet býujetiniň aglaba serişdeleri medeni we sosial çärelerе gönükdirlendir.

Şeýlelikde, döwletiň maliýe işi döwletiň pul gaznasyny toplamakda, bölmekde we ony paýlamakdaky maliýe işine aýdylýar. Döwletiň pul serişdesi jemgyýetçilik ösüşi maliýeleşdirmek üçin ulanylýan serişdedir. Maliýe, edarasy geçip barýan býujeti ýyllaryň dowamynda täze býujet ýyly üçin girdeýjileri we çykdaýjylary meýilnamalaşdyrýarlar. Býujete girdeýjiň jemleri salgyt kanunynyň esasynda toplanýar we ol çeşmeleri kanun esasynda kesgitlenen ugurlara sarp edilýär. Býujetiň girdeýjisi çykdaýjylary kanunda kesgitlenen möçberde möhletde we degişli möhletçilerden toplanýar. Şeýlelikde, döwletiň maliýe işi-hökmanylykda meýilnamalaýyş işidir we şonuň üçin bu iş maliýe meýilnamasyna esaslanýar. Döwletdäki hemme pul merkezleşdirilmedik pul gaznalaryna bölünýär.

Merkezleşdirilen pul gaznasy ýada merkezleşdirilen maliýe-döwletiň ygtyýarynda jemlenýän pul serişdelerine aýdylýar. Munuň düzümine, býujetiň düzümindäki ähli pul serişdelerine aýdylýar. (döwlet ätiýaçlandyryşy döwlet we bank karz serişdeleri). Merkezleşdirilmedik pul gaznasy serişdeleri bolup dürli eýeçilikdäki edaralarynyň we guramalaryň maliýesine aýdylýar. Bu pul gaznalary birekbirek bilen jebislikde bolýandyr.

§ 2. Maliýe ulgamy.

Her bir döwletde maliýe ulgamy bardyr. Maliýe ulgamy öz içki düzümine arabaglansykly institutlary we edaralary gurşap alýar.

Döwletiň maliýe ulgamy ykdysady gatnaşyklary bolup, özüne jemleýän bölekler arkaly döwletiň maliýe gaznasyny döredýär. Maliýe ulgamy döwrüň bütin ykdysadyýetini gurşap alýar. Türkmenistan döwletiniň maliýe ulgamy şu aşakdaky häsiýetlere eýedir.

A. Her maliýe ulgamynyň zwenolary toplum bilelikde pul serişdeleriniň gaznasyny döretmeklikde we ulanmaklygyna ýardam berýär.

B. Döwlet edaralaryny we guramalary öz ygtyýarlyk çäklerinde maliýe işini durmuşa geçirýärler. Döwletiň pul gaznasyny döretmekde we ony tygşytly ulanmakda maliýe ulgamynyň toplumu döreýär.

Türkmenistan döwletimiziň maliýe ulgamy şu aşakdaky hukuk institutlaryndan ybaratdyr.

1. Türkmenistanyň döwlet býujeti we onuň düzümi.
2. Ýöriteleşen maksatlaýyn gazna.
3. Döwlet eýeçilikdäki hojalyk subýektleriniň maliýesi.
4. Eýeçilik gaznalary.

5. Döwlet karzy.

6. Bank karz.

Türkmenistanyň maliýe ulgamynyň düzüminde iň esasany orna döwlet býujeti eýedir.

Döwlet býujeti maliýe ulgamynyň merkezi zwenosydyr. 3-wenosudyr.

Býujet maliýe resuslarynyň toplumy bolup, döwlet edaralary tarapyndan belli bir maksat üçin ulanylýan serişdelerdir. Türkmenistanyň döwlet býujeti pul serişdesiniň esasy gaznasy bolup merkezleşen we ýerli býujetlerden ybaratdyr. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň düzümine ýöriteleşdirilen maksatlaýyn gaznadan we döwlet eýeçiligine esaslanan hojalyk subýektleriniň maliýe resurslary goşulýar.

Türkmenistanyň döwlet býujetiniň girdeýji bölümi ýuridiki hemde fiziki şahslardan ýygnaýan salgytlardan, ýygymlardan we beýleki hökmany töleglerden ybaratdyr. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň çykdaýy ugurlary her öýdäki çykdaýy ugurlara sarp edilýär. Türkmenistanyň býujet ulgamy hakyndaky kanunda Türkmenistanyň býujet ulgamy kesgitlenen Türkmenistanyň Prezidentiniň we Ministrler Kabinetiniň namalarynyň esasynda maksatnamalaýyn ýörite gazna döredilip bilner. Maksatlaýyn ýörite gazna belli bir maksada gönükdirlen döwletiň pul serişdesiniň gaznasydyr. Maksatlaýyn ýörite gazna Türkmenistanyň maliýe ulgamynda täzeräk dörän gaznadyr. Başda ýagny 1990-njy ýyllarda býujetden daşarky gazna görnüşinde peýda bolýar. Soňra, nepaga gaznasy, ätiýaçlandyryş gaznasy we ş.m.

Häzirki döwürde maksatlaýyn gaznalar ulgam esasynda hem garap bolar;

a) Býujet ulgamynyň çäginde daşda emele gelen serişde .

b) Maksatnamalaýyn býujet gaznasy (ýörite gazna).

s) Merkezleşdirilmedik gazna .

Maksatnamalaýyn döwlet gaznasy döwletiň maliýe ulgamynyň pudagydyr. Türkmenistanyň býujet ulgamy baradaky kanunyň 9-nji maddasynda ýöriteleşdirilen maksatlaýyn gazna barada nagt alyp geçilýär. Maliýe ulgamynyň ýene bir zwenosynyň biri hem döwlet eýeçilik işlerinde esaslanan hojalyk subýektleriniň maliýe resuslarydyr. Türkmenistanyň maliýe ulgamynda kärhananyň maliýesi esasy orna eýedir. Her bir döwletiň ýaşayşynyň durmuşynda orny uludyr.

Kärhananyň maliýesini ykdysady gatnaşyklarynyň görnüşi hökmünde pul gaznasyny döretmekde , bölmekde we ulanmakda hojalyk subýektleriň önümçilik we durmuş ösüşleri üçin toplanýan pul serişdelerine aýdylýar.

Pul girdeýjileri bolup; satylan önümlerden gelen girdeýjilerden; işden, hyzmatlar, kärhananyň arassa girdeýjisi we ş.m.

Kärhananyň esasy maliýe gatnaşyklary harytlar satylanda gelýän girdeýjilerden, işden, hyzmatdan we edaranyň alýan arassa girdeýjisinden ybaratdyr. Kärhananyň girdeýjilerinden girdeýji salgytlar alynýar.

Harytlar, işler we hyzmatlar satylandan soňky kärhanalaýyn girdeýji çeşmeler.

Tutuşlaýyn girdeýji. Arassa girdeýji.

1. Goşgaça gymmatyň üstüne artdyrylýan salgyt we aksiz

2. Çig mal sarp etme.
3. Zähmet tölegi.
4. Býujete salgytlar.
5. Býujete tölegler.
6. Bank karzynyň göterimleri.
7. Girdeýjiden alynýan salgyt.
8. Toplama gaznasy.
9. Sarp edilme gaznasy.

Döwlet kärhanalarynyň maliýe hukuk kadalarynyň esasynda ýüze çykýar, we ol hukuk gatnaşyk esasa eýe bolýar. Kärhanalar alýan girdeýjileriniň belli bir mukdaryny döwlet býujetine salgyt tölemeklik bilen maliýe hukuk gatnaşyklaryna subýekt görnüşinde gatnaşygy bolýarlar.

a. Býujete salgyt tölemekdäki hukuk gatnaşygy (GGS Aksiz, girdeýji salgyt).

b. Salgyt däl tölegleri tölemekdäki hukuk gatnaşyklary (suwy ulanmaktaky töleg)

c. Ätiýaşçylyk töleglerini tölemekdäki hukuk gatnaşyklary.

d. Kärhananyň býujetden pul serişdesini almakdaky hukuk gatnaşyklary.

e. Kärhananyň içerki özüniň maliýe serişdelerini meýilnamalaşdyrmaktaky we ulanmakda ýüze çykýan hukuk gatnaşyklary.

Her bir döwlet kärhana özleriniň serişdelerini, emläklerini kanun esasynda tygşytly we operatiw dolandyrmak hukuklaryndan peýdalanýar.

Maliýe ulgamynda aýratyn orun hökmany we meýletin ätiýaçlandyryaş tutýar. Emläk we şahsy ätiýaçlandyryş saglygy goraýyş meýletin ätiýaçlandyryşypdyr. Her bir döwlet tebigy betbagtçylykdan goranmalydyr.

Tebigy betbagtçylygyň täsirini aradan aýyrmak üçin goşmaça pul gaznalary döredilýär. Bu iş döwletiniň esasy funksiýalarynyň biridir. Tebigy heläkçiligiň täsirini dikeltmek maksada eýedir; ýitginiň öwezini dikeltmek; ätiýaşçylyk halat üçin tölegleri bermeklik; goşmaça maliýe serişdelerini toplamaklyk, raýatlaryň ömrüni we emlägini ätiýaçlandyrmak hökmany döwlet ätiýaşlandyryşy arkaly amala aşyrylýar. Ätiýaşlandyryş pul serişdeleri döwlet býujetiniň girdeýji böleginiň goşmaça serişdeleridir. Türkmenistanyň býujet ulgamyň kanunyň esasynda, merkezi býujetiniň serişdesinde tebigy betbagtçylygyň ýitgilerini aýyrmak işleri üçin ýörite gazna döredilip bilner diýlip, kanunyň 7-nji maddasynyň dördünji bendinde nygtalýar. Döwlet karzy ykdysady gatnaşyklaryň bir görnüşi hökmünde döwletiniň pul gaznasyna yzyna gaýtarylmýan şertler bilen, möhleti we meýletin görnüşinde toplanýan pul serişdesine aýdylýar. Döwlet karzy döwlet býujetiniň gytak görnüşindäki girdeýji jemlemesidir. Bu hukuk gatnaşyklarynda döwlet ilatyň artykmaç pul serişdeler bank edaralarynda yzyna gaýtaryp bermeklik şerti bilen,

belli bir möhleti we meýilleşdirilen görnüşinde bolýar. Döwlet bu hukuk gatnaşygynda girew goýum beriji bolup, ilat bolsa algydar hökmünde çykyş edýär.

Bank karzy- ykdysady gatnaşygyň bir görnüşi bolup ýuridiki we fiziki şahslara banklar belli kesgitlenen wagta , wagtlaýyn berilýän pul serişdelerine aýdylýar. Bank karzy pul serişdelerini toplamaklykda köptaraplaýyn işdir. Bank edaralary özleriniň açyk hasabatyny şotlaryndaky pul serişdelerini wagtlaýyn ýuridiki hem fiziki şahslara karz görnüşinde hödürleýär. Häzirki bazar ykdysady gatnaşyklarynda bank hukugynyň obýektleri we subýektleri mukdar taýdan köpeldi. Türkmenistan döwletimizde bank ulgamy düýpli özgerdi. Özgertmeler barada degişli banklarda nygtalyp geçilýär.

§ 3. Maliýe işini amala aşyrýan döwlet edaralary.

Döwlet maliýe işini özüniň ygtyýarly edaralary tarapyndan dolandyrylýar. Döwletiň hemme edaralary maliýe işi bilen meşhur bolýar. Umumy ygtyýarly edaralary ýokary wekilçilikli we ýerine ýetiriji döwlet häkimýet edaralary hemme maliýe işini dolandyrýar. Býujet, salgyt, pul-karz ulgamyny ätiýaçlyk, walýuta- pul aýlawlaryny gümrik kadalaryny, karz pullaryny çykarmagyna ýolbaşçylyk edýär. (Türkmenistanyň konstitusiyasynda 57-63-nji maddalary).

Türkmenistanyň mejlisi kanun çykarýan (wekiljilikli)edara hökmünde, Türkmenistanyň býujetini, ýerli öz-özüni dolandyryş edaralary geňeşler býujetine seredýärler, ara-alyp maslahatlaşýarlar we tassyklaýarlar. Türkmenistanyň hökümeti döwlet býujetini taýýarlaýar we ony wekilçilikli edaralara hödürleýär, hemde býujetiň ýerine-ýetirilşine umumy ýolbaşçylyk amala aşyrylýar.

Döwletiň maliýe işini amala aşyrmagyna gözegçilik edýän ýörite ygtyýarlykly edaralar iki topara bölünýärler.

1). Döwletiň maliýe işini özüniň ýerine ýetirýän funksiýasynyň esasyndaky döwlet edaralary. Bu topara hemme Türkmenistanyň ministirlikleri, komitetleri, wedomstwalary, dolandyryş edaralary, hojalyk subýektleri.

Olar býujet serişdelerini sarp edýärler;öz tabynlygyndaky edaralarynyň girdeýjisini kesgitleýärler. Çykdaýjylaryny tassyklaýarlar, ýörite hukuk namalar arkaly kadalaşdyrylýar.

2). Ýörite ygtyýarlyklar döwlet edaralary-bular üçin maliýe işiň esasy şu diýlip hasaplanylýar. Bu edaralar döwletiň maliýe işine we maliýe gözegçiligini amala aşyrmak üçin niýetlenen edaralar. Maliýe edaranyň ulgamynda Türkmenistanyň maliýe Ministrliگیň esasy orna eýedir. Türkmenistanyň maliýe Ministrliگی döwletimizde maliýe býujetini, salgyt we walýuta syýasatyny durmuşa geçirýär. Türkmenistanyň maliýe Ministrliğiniň esasy meselesi onuň Düzgünnamasynda kesgitlenen;

1. Türkmenistanyň býujet ulgamyny kämilleşdirmek;
2. Türkmenistanda ýeke-täk maliýe býujeti salgyt we walýuta syýasatyny işläp düzmeklik we durmuşa geçirmeklik;;

3. Maliýe resuslaryny durmuşa we ykdysady ugurlara gönükdirmek;
4. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň taslamasyny düzmeklik we ýerine ýetirmeklik tertipleýin ýagdaýda merkezi býujeti düzmeklik we onuň hasabatyny tassyklamaklyk.
5. Türkmenistanyň içerki we daşarky bergileriniň kesgitlenen tertiplerini döwlet tarapyndan dolandyrmagyň meýilnamasyny düzmeklik.
6. Maliýe bazarlarynyň gatlagyny ýeke-täk syýasy arkaly düzmeklik we ony durmuşa geçirmeklik.
7. Býujetini ýerine ýetirmek barada metodologiýany düzmek.
8. Döwlet çäginde berlen ygtyýarlyklaryň esasynda maliýe gözegçiligi amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň maliýe Ministrigine üstüne ýüklenen wezipeleri ýerine ýetirmekdäki alyp barýan işleri.

1. Türkmenistanyň býujet ulgamyny kämilleşdirmek baradaky teklipleri taýýarlanan we ony durmuşa geçirmek.
2. Ýurdy ykdysady we sosial taýdan ösdürmek üçin gysga we uzak wagtlaýyn meýilnamalary düzmeklik.
3. Türkmenistanyň pul-karz syýasatynyň esasy ugurlaryny taýýarlama gatnaşmaklyk.
4. Nyrh syýasatyny döretmek we durmuşa geçirmeklik.
5. Türkmenistanyň döwlet býujetini düzmeklik we ýerine ýetirilşini üpjün etmeklik.

Türkmenistanyň maliýe Ministrigi öz ygtyýarlyklarynyň çäginde kanunçylygyň esasynda, buýruklar genetrusiýalary we gaýra hukuk namalaryny kabul edip bilýär.

Döwletiň maliýe işini amala aşyrýan ýörite edaralaryň arasynda Türkmenistanyň Merkezi bankydyr. Bu edara döwletiň bank işini durmuşa geçirýän edaradyr. Türkmenistanda Merkezi bank ýeke-täk merkezidir. Bu edara Türkmenistanyň hökümeti, bilen döwletiň pul we pul aýlanşyny syýasatyny kesgitleýär. Merkezi bank tabynlygyndaky banklar gözegçiligini edýär we olara ygtyýarlyknama berýär.

Döwletiň maliýe işine gözegçiligi edýän edaralaryň düzüminde Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy edarasy aýratyn orna eýedir. Türkmenistanyň Prezidentiniň 2005-nji ýylyň noýabr aýynyň 25-de. Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumaty 10.9.1993ý.

Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gullugy edarasynyň Düzgünnamasynyň permany bilen tassyklanýar. Düzgünnama esasynda, Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt gulluk edarasy döwletimiziň salgyt syýasatynda kadalaşdyrylýandyr, gatlaklaýyn kadalaşdyrylýar we dolandyrylýar. Bu edaranyň esasy ýerine ýetirýän işi Türkmenistan döwletiniň döwlet býujetini salgytlaryň we hökmany tölegleriň

göwrümünde kanunda kesgitlenen wagtynda tölenmegine maliýe gözegçiligini amala aşyrylýar. Şol sanda, Türkmenistanyň döwletiň döwlet býujetine taslamasyňy düzmekde işeňňir gatnaşylyar.

Maliýe (salgyt) kanunçylygyny berjaý etmedik taraplara maliýe sanksiýalaryny ulanylýar. Ýerlerdäki salgyt salgyt barmaklaryny amala aşyrylmagy bilýär.

Her bir edaranyň düzüminde içerki hojalyk maliýe gözegçilik amala aşyrylýar. Bu gözegçilik, degişli edaralarda maliýe serişdeleriniň sarp edilişine gözegçilik edýär. Içerki hojalygyň işinde maliýe gözegçilik işlerini edaranyň baş bugalteriýasy tarpyndan amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň „Buhgalteriýataýdan hasaba almak hakynda”, kanunyň esasynda, Türkmenistanyň

Prezidentiniň 2000-ýylyň 14-fewralynda çykaran buýrugy esasynda „baş buhgalterler” hakynda düzgünnama kabul edildi. Bu Düzgünnama laýyklykda, baş buhgalterleriň wezipeleri kesgitlenildi. Olar býujetden daşary gaznalarynda ministrlikde we pudaklaýyn dolandyryň edaralarynda, şol sanda assosiýalarda korporasiýalarda we konsernlerde welaýatlaryň hem-de Aşgabat şäherleriniň häkimliklerinde, şeňle hem döwletiň paýy prosentdäki köp bolan paýdarlar jemgyýetinde we bilelikdäki kärhanalarda maliýe serişdesini rejeli peýdalanmaga gözegçilik edýär.

Kärhana edaralary kanuna laýykda maliýe hojalyk işiniň netijelerini takyk hasaba alýar. Türkmenistanyň döwlet býujetiniň tölegleriniň, döwlet durmuşy ätiýaçlaryndyrmasyna banklara sudalar boýunça beýlekileriň bellenen möhletlerde üzülmegine, serişdelerini üpjün edýär. Baş bugalterler maliýe hojalyk işini düzgünleşdirýän, kadalarynyň, we düzgünleriniň we düzgünleriniň bozulan halatynda degişli jogapkärçilik çekilip bilner